

DRAGUTIN BABIĆ

UDK: 323.15(497.526)

Pregledni članak / Review

Rukopis prihvaćen za tisak: 28. 4. 2021.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/90836c7rry>

Osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji

Sažetak

U ovom radu analiziraju se rezultati empirijskog istraživanja (fokus-grupa) provedenog u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, u gradu Daruvaru. Cilj istraživanja bio je utvrditi stavove i mišljenja ispitanika osnovnoškolskog obrazovanja nacionalnih manjina na različitim razinama (učitelji, nastavnici, roditelji, političari) o više aspekata odgojno-obrazovnog procesa. U središtu su istraživanja asimilacija i nacionalni identitet, njihov međudnos i perspektive pojedinih nacionalnomanjinskih zajednica. U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, uz većinske Hrvate, Čeha i Srbe, relativno su brojne nacionalne manjine s različitom novijom poviješću. Dok se broj Čeha u posljednja tri popisa stanovništva (1991., 2001., 2011.) postupno ali blago smanjuje, što je posljedica ratnih sukoba i raspada bivše države, srpska nacionalna manjina doživjela je rapidan pad, a broj Srba u županiji smanjen je oko tri puta. Od ostalih nacionalnih manjina u županiji, iako znatno manje u odnosu na Srbe i Čeha, još su relativno zastupljeniji Mađari i Albanci. Polaznici su osnovnoškolskog obrazovanja iz korpusa nacionalnih manjina u županiji Česi, Albanci, Mađari i Srbi. Od istraživanih nacionalnih manjina u županiji, Česi su najbolje organizirani, što je uvjetovalo nekoliko čimbenika, primjerice brojnost, tradicionalna organiziranost, uspješna integracija u hrvatsko društvo. Sve nacionalne manjine u istraživanju imaju, svaka iz svojih razloga, poteškoće u očuvanju i prijenosu nacionalnog identiteta, što se posebno očituje u mlađoj populaciji, pa je utoliko obrazovanje, a posebno osnovnoškolsko, među najvažnijim čimbenicima očuvanja njihove nacionalne posebnosti i brana asimilaciji.

Cljučne riječi: asimilacija; Bjelovarsko-bilogorska županija; etničke/nacionalne manjine; fokus-grupa; nacionalni identitet; osnovnoškolsko obrazovanje.

1. Uvod

Hrvatska je država s brojnim nacionalnim/etničkim manjinama, a ukupno su registrirane dvadeset i dvije. Statusna pitanja tih zajednica, osim Ustavom Republike Hrvatske, regulirana su i zakonima, od kojih je najvažniji Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina koji na normativnoj razini pozicionira nacionalne/etničke manjine u institucionalni okvir Hrvatske. Normativna rješenja u funkciji su ozbiljenja i afirmacije nacionalnomanjinskih prava, afirmiranja njihovih kolektivnih identiteta, integracije u hrvatsko društvo, sprečavanja i usporavanja asimilacije pripadnika nacionalnih manjina u većinski etnički korpus. Nacionalni identitet ne čine fiksni sadržaji koji se kao takvi prenose iz generacije u generaciju već međusobna povezanost različitih tendencija u interpretaciji onoga što čini nacionalni identitet (Parekh, 2008.), čiji se nosioci međusobno bore za poziciju unutar zajednice kao i definiciju onoga što nacija/etnička zajednica jest, za interpretaciju njezine prošlosti te nastojanja oko osmišljanja njezine sadašnjosti i perspektive. Suradnja tih aktera samo je drugi vid tih procesa, a iz tih sinergijskih aktivnosti i rezultata pripadnici nacionalnomanjinskih zajednica prenose, čuvaju i kreiraju nacionalni identitet tih zajednica. Prve informacije i 'spoznaje' o naciji i nacijama akteri stječu u primarno socijalizacijskoj sferi, posebno obitelji, da bi u različitim oblicima i programima sekundarne socijalizacije, dobili sustavnije informacije o toj temi. U okviru sekundarne socijalizacije posebno se izdvaja odgojni i obrazovni sustav, od vrtića preko osnovnih i srednjih škola do fakulteta, posredovanjem kojih država socijalizira stanovništvo na njezinu prostoru radi njegova uključivanja u društvo. Da bi se u multinacionalnom društvu omogućilo obrazovanje za različite etničke/nacionalne zajednice, potrebno je izraditi normativni okvir unutar kojega se operacionalizira takav vid obrazovanja. U Hrvatskoj su normativni akti koji reguliraju navedenu problematiku Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (2002.), Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj (2000.) te Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2000.). Obrazovanje nacionalnih manjina u Hrvatskoj (osnovna i srednja škola) provodi se u tri programa, A, B i C. Model A optimalan je sa stajališta ponuđenih sadržaja za pojedine nacionalne manjine, nastava se potpuno izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, a hrvatski jezik uči se onoliko sati koliko i nacionalnomanjinski. Navedeni model predviđen je za brojnije i organiziranije nacionalne manjine, a u Hrvatskoj prema tom programu nastavu pohađaju učenici češke, srpske, talijanske i mađarske nacionalne manjine. Kod modela B predmeti koji bitnije određuju i nacionalni identitet (povijest, zemljopis, jezik, glazbena i likovna umjetnost i drugi) i utječu na njega izvode se na jeziku nacionalne manjine, dok se oni koji su sa stajališta nacionalne pripadnosti irelevantni (fizika, kemija, biologija, matematika i sl.) izvode na hrvatskom jeziku. Model C jest oblik nastave za

nacionalne manjine u kojem se nastava izvodi na hrvatskom jeziku uz dodatna dva do pet sati tjedno u kojima se uči jezik, pismo i kultura nacionalnih manjina. Dodatna nastava uključuje učenje jezika i književnosti nacionalne manjine, geografije, povijesti te glazbene i likovne umjetnosti. To je najzastupljeniji oblik nastave i koristi ga znatan broj nacionalnomanjinskih zajednica u većini hrvatskih županija. Provedbom fokus-grupa u hrvatskim županijama (u ovom radu Bjelovarsko-bilogorska), želimo spoznati kako različiti sudionici osnovnoškolskog obrazovanja percipiraju proces tog oblika obrazovanja i kako utječu na njega.

2. Multikulturalizam i interkulturalizam u društvu i u obrazovnom sustavu

Uređivanje međunacionalnih odnosa u višenacionalnim društvima pretpostavka je njihove opstojnosti i nameće se kao važno pitanje za sve aktere, posebno one koji obnašaju vlast u državi. Liberalni koncept društva polazi od ljudskih i građanskih prava radi njihove afirmacije te promicanja tolerancije i uvažavanja svakog člana društva, neovisno o njihovim (sub)identitetima, počevši od vjerskih, rasnih, nacionalnih i drugih. U klasičnom liberalnom poimanju društva prevladava stav o jednakosti svih ljudi, što bi u sektoru obrazovanja značilo da je dovoljno građansko obrazovanje za sve. Kritika toga polazi od nedostatka klasičnog koncepta koji ne uvažava nacionalne/etničke različitosti. Stoga je u višenacionalnim društvima, kako ističe J. Tamir, potrebno školski sustav tako organizirati da u njemu koegzistira građansko i nacionalno obrazovanje. To je i ključ za miroljubivo postojanje takvih društava i razvijanje suživota u njima (Tamir, 2002.). Kao reakcija na nedostatke liberalnog pristupa javlja se multikulturalizam, i to 60-ih godina 20. stoljeća. Naglasak se u ovom poimanju međunacionalnih relacija i uređenju društvenih odnosa stavlja na prava društvenih grupa i njihove afirmacije, od rasnih, spolnih, kulturnih, etničkih i drugih (Vujačić, 2010.). Više autora zastupa liberalni koncept uređenja društva i kritički se odnose prema multikulturalizmu (A. Schlesinger; A. Schmidt; N. Glazer; B. Barry). U svojoj interpretaciji te problematike B. Barry daje prednost sustavu liberalnih zakona, koji je po njemu stvorio znatno manje problema od politike različitosti, koja svojom sklonošću društvenim grupama pridonosi proizvodnji sukoba, društvenoj mobilizaciji sa zahtjevima prema političkoj zajednici (Barry, 2006.). Prema tom autoru, multikulturalizam zagovara politizaciju kulturnih identiteta, na što se on kritički referira, te bi, prema njegovu mišljenju, trebalo polaziti od koncepcije građanstva, što bi isključivalo posebna prava za etničke ili druge zajednice. I dok je to više prihvatljivo za društva s dominantnim političkim oblikom nacije (SAD, Francuska i sl.), u društvima s etničkim oblikom nacije (srednja, jugoistočna Europa i sl.),

to bi značilo favoriziranje većinske ili politički dominantne nacije. Nasuprot liberalnom konceptu, zagovornici multikulturalizma (Ch. Taylor; W. Kymlicka; I. M. Young; B. Parekh), smatraju da se trebaju uvažiti posebnosti etničkih i nacionalnih zajednica u složenim društvima, a većina je multinacionalna/multietnička. Multikulturalizam naglašava različitosti kultura u društvu, a razlikuje se u SAD-u i u Europi, kao i između pojedinih država Europe (Abercrombie; Hill; Turner, 2008.). Multikulturalizam je nastao krajem 60-ih godina 20. stoljeća kako bi se liberalni koncept društva s jednakim pravima svih građana korigirao kulturno zasnovanim pravima, koja će uključiti i više afirmirati neke rodne, rasne, kulturne, vjerske, nacionalne i druge različitosti (Vujačić, 2010.). Barem dva značenja pojma multikulturalizam važna su u znanstvenim interpretacijama i državnim konceptima. Prvi se odnosi na teorijski okvir za interpretaciju odnosa između etničkih/nacionalnih zajednica, a drugi na opis javnih politika integracije u multinacionalnim društvima (Borovac; Pečarević, 2014.). U teorijskom korpusu afirmacije multikulturalizma važno mjesto zauzima W. Kymlicka. Taj autor polazi od značaja grupne pripadnosti, posebno etničke/nacionalne, što su društva u malom i referentni okvir za većinu aktera u društvu. Stoga se suvremena društva suočavaju sa zahtjevima manjinskih grupa za priznanje (Kymlicka, 2003.), a oživljavanje nacije i nacionalnog u eri globalizacije i raspada velikih ideoloških sustava (socijalizam/komunizam) samo potvrđuje te polazne pretpostavke. Iako liberalni ideal društva želi afirmirati prava pojedinca i njegovu jednakost s drugima, Kymlicka smatra da to ne umanjuje njihovu grupnu (nacionalnu) pripadnost već naprotiv. Ljudima su važni njihova kultura i jezik, pa čak i u slučaju manje slobode u širem društvu (Kymlicka, 2003.). Uzimajući američko društvo za analizu, A. Semprini interpretira problem multikulturalizma, koji se u toj varijanti svodi na to da su različitosti (etničke, rasne, religijske) znatno više međusobno koegzistirale nego što su se prožimale (Semprini, 2004.). Postoje znatne sličnosti između multikulturalizma i interkulturalizma, a kao i u drugim modelima i obrascima u društvu i društvenim znanostima, 'čistih' modela nema, pa se o njima može govoriti uz korekcije, dodatke i međusobna prožimanja. Ipak, ono po čemu se interkulturalizam razlikuje od multikulturalizma međusobno je prožimanje dviju ili više kultura, a ne tek njihovo supostojanje. Interkulturalizam se referira i prakticira u useljeničkoj, obrazovnoj i poslovnoj politici zapadnih zemalja, najprije u SAD-u, a potom u Europi. I dok se unutar društava kao problem nameće integracija različitih etničkih/nacionalnih zajednica (useljeničkih i nacionalnomanjinskih), na vanjskom planu to je pitanje suodnosa nezapadnih kultura s kulturama liberalne demokracije, karakterističnim za zapadna društva (Katunarić, 2007.). Svijet je sve povezaniji, pa globalizacija na svim razinama povećava potrebe za komunikacijom s ljudima iz različitih kultura (Hrvatić, 2014.). Na temu interkulturalizma A. Perotti zapaža da isti

kao obrazovna strategija može uspjeti ako postoji politički stav da se doseljeničke i manjinske zajednice integrira u društvo s njihovim identitetskim obilježjima (Perrotti, 1995.). Interkulturalizam je, između ostalih, i pedagozijska paradigma (Sekulić-Majurec, 1996.), u okviru koje se promiče različitost i suživot društvenih grupa, od nacionalnih, vjerskih i drugih, radi implementacije tih vrijednosti u školski sustav. Iako interkulturalizam u obrazovanju ima više funkcija, jedna od važnijih svakako je smanjenje predrasuda, stereotipa i stigmi usmjerenih prema 'drugima' iz različitih rasnih, etničkih i religijskih grupa (Spajić-Vrkaš, 2014.). Škola i kultura u školi nije vrijednosno neutralna već reflektira sustav vrijednosti dominantne grupe (Feinberg, 2012.). To je vrlo često u višenacionalnim državama dominantna nacionalna zajednica, ali unutar nje *postoje* različite politike i 'pogledi' na društvo. Stoga, kako nadalje elaborira W. Feinberg, multikulturalisti se ne zadovoljavaju segmentima inkluzije već zahtijevaju da se različitost promiče na svim razinama obrazovanja. To, osim opredijeljenosti političkih aktera prije svega, kao i aktera iz civilnog društva, pretpostavlja i znatnije ulaganje u obrazovanje, koje se kadrovski i programski diverzificira s obzirom na multikulturalni pristup. Slično nalazimo kod J. Tamir, gdje se ističe činjenica da većina država nije bila nacionalno homogena niti je to u aktualnom vremenu, što zahtijeva redefiniciju njihovih institucija u smjeru multikulturalizma, uključujući obrazovne institucije na različitim razinama (Tamir, 2002.). Potreba za uvažavanjem različitosti, posebno u obrazovnom sustavu, proizlazi iz prethodnih teza i činjenica. Tome se u kontinuitetu suprotstavlja etničko shvaćanje nacije, koje podrazumijeva temeljnu, glavnu naciju i one druge. Etnocentristički pristup, kako to o tome piše B. Parekh, favorizira jedan identitet, a njegovi pronositelji počinju dijeliti užu i širu okolinu na dva pola, na prijatelje i na neprijatelje (Parekh, 2008.). Binarna optika društvenih događanja i takva interpretacija porobljuje nosioce identiteta, čime se identitet pretvara u sredstvo političkih obračuna. Na primjeru pristupa i interpretativnih zahvata u nacionalnomanjinsko područje W. Höpken ističe da se nacionalne manjine (referira se posebno na Srbe) u hrvatskim udžbenicima interpretiraju iz etnocentrističke perspektive, dok se Srbe ignorira ili se pojavljuju kao 'vječni' neprijatelji (Höpken, 2006.). Smisao multikulturalnog obrazovanja u modelima A, B i C u Hrvatskoj upravo je u vrednovanju i uvažavanju nacionalne/etničke posebnosti pripadnika onih manjina koje sudjeluju u jednom od tih modela. Pritom je u obrazovanju za pripadnike hrvatske etničke većine i svih koji ne koriste jedan od nacionalnomanjinskih obrazovnih modela (A, B, C) također važan odmak od etnocentrizma uz edukaciju koja uključuje doprinose pripadnika svih etničkih/nacionalnih manjina i drugih hrvatskih građana razvoju Hrvatske kroz prošlost sve do aktualnog vremena.

3. Nacionalne/etničke manjine u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (Popisi 1991., 2001., 2011.)

Tablica 1. Etnička struktura stanovništva u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji 1991., 2001. i 2011.

NACIONALNOST	1991.		2001.		2011.	
	broj	%	broj	%	broj	%
HRVATI	97.781	67,8	109.871	82,5	101.582	84,8
ALBANCI	608	0,4	755	0,5	743	0,6
AUSTRIJANCI	5	0,0	7	0,0	3	0,0
BOŠNJACI	198	0,1	66	0,0	121	0,1
BUGARI	–	–	18	0,0	12	0,0
CRNOGORCI	119	0,0	83	0,0	63	0,0
ČESI	8.393	5,8	7.098	5,3	6.287	5,2
GRCI	–	–	–	–	–	–
MAĐARI	2.022	1,4	1.188	0,8	881	0,7
MAKEDONCI	131	0,0	93	0,0	80	0,0
NIJEMCI	123	0,0	84	0,0	93	0,0
POLJACI	12	0,0	10	0,0	12	0,0
ROMI	144	0,0	140	0,1	391	0,3
RUMUNJI	8	0,0	5	0,0	11	0,0
RUSI	10	0,0	11	0,0	12	0,0
RUSINI	12	0,0	13	0,0	10	0,0
SLOVACI	56	0,0	46	0,0	34	0,0
SLOVENCII	230	0,1	120	0,0	102	0,0
SRBI	23.255	16,1	9.421	7,0	7.552	6,3
TALIJANI	83	0,0	79	0,0	73	0,0
TURCI	–	–	–	–	2	0,0
UKRAJINCI	10	0,0	10		12	0,0
VLASI	–	–	–	–	–	–
ŽIDOVII	18	0,0	11	0,0	10	0,0
OSTALE NARODNOSTI	81	0,0	156	0,1	90	0,0

NACIONALNO NEOPREDIJELJENI	11.417	7,9	3.241	2,4	1.285	1,0
JUGOSLAVENI	5.710	3,9	–	–	–	–
REGIONALNA PRIPADNOST	97	0,0	–	–	10	0,0
NEPOZNATO	2.131	1,4	558	0,4	295	0,2
UKUPNO	144.042	100,0	133.084	100,0	119.764	100,0

Trendovi u demografiji koji su prisutni u Hrvatskoj znakoviti su i za Bjelovarsko-bilogorsku županiju. Kao u većini hrvatskih županija, stanovništvo Bjelovarsko-bilogorske smanjuje se od popisa do popisa u poslijeratnom razdoblju (Popisi 1991., 2001., 2011.). U navedenim međupopisnim razdobljima znatno se smanjuje multietničnost Bjelovarsko-bilogorske županije, a raste udio većinskih Hrvata. Nije ista situacija s brojem, utoliko što u prvom međupopisnom vremenskom intervalu dolazi do povećanja broja etničkih Hrvata da bi se kasnije, u drugom razdoblju, taj broj nešto smanjio. Struktura stanovništva te županije prema nacionalnom kriteriju prije ratnih sukoba (1991.–1995.) pokazivala je izrazitu multietničnost, odnosno velik udio različitih narodnosnih skupina i nacionalno neopredijeljenih i Jugoslavena u ukupnom stanovništvu. Otprilike trećinu populacije činili su ne-Hrvati, pa se ta županija može svrstati među one teritorijalno-političke cjeline u Hrvatskoj koje su imale vrlo raznoliku etničku strukturu. U njoj su, osim većinskih Hrvata, po broju i udjelu značajno mjesto zauzimali Srbi, Česi i Mađari te Jugoslaveni i nacionalno neopredijeljeni. Promjenom državnog ustrojstva Jugoslaveni su nestali kao popisna kategorija, a svi ostali iz korpusa brojčano i postotno izrazitije zastupljenih kategorija doživjeli su veći ili manji ‘pad’, odnosno smanjenje kako broja tako i udjela pripadnika dotične populacije u ukupnom broju stanovnika Bjelovarsko-bilogorske županije. Najveće promjene dogodile su se u srpskom etničkom korpusu, koji je sa značajnih 16,1% udjela u županijskom stanovništvu smanjen na svega 7%, što je smanjenje za više od polovice predratnog broja Srba u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Iako je i u drugom međupopisnom razdoblju registriran pad broja Srba u Županiji, više se ne radi o većem broju i situacija se stabilizira. Za razliku od Srba, Česi kao druga nacionalna manjina po brojnosti i udjelu u Popisu 1991. imaju vrlo malo smanjenje svojega broja i udjela u ukupnoj populaciji. U toj je županiji središte Čeha u Hrvatskoj, posebno u gradu Daruvaru. U Daruvaru Česi imaju više udruga i institucija koje su važne za očuvanje i razvoj nacionalnog identiteta Čeha. I pokraj svih napora koje ta nacionalna zajednica ulaže i uvjeta koje Česi imaju u Daruvaru, asimilacija čini svoje i broj se Čeha smanjuje od popisa do popisa. Samo,

upravo zahvaljujući navedenim okolnostima i aktivnostima pripadnika te nacionalne manjine, asimilacija je postupna i ima blagu tendenciju pada broja i udjela Čeha u ukupnoj populaciji Županije. Za razliku od njih, Mađari su izgubili dosta svoje populacije u međupopisnim razdobljima, posebno u onom prvom (1991.–2001.). Usporedbom demografskih kretanja u razdoblju 1991.–2011. broj i udio Mađara u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji više je nego dvostruko manji. Mađari nemaju takvu brojnost, a ni organiziranost na ovom prostoru kao Česi, iz čega proizlaze veći asimilacijski učinci u odnosu na češku manjinu. I u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, kao i u većini izrazitije nacionalno mješovitih regionalnih jedinica, nacionalno neopredjeljeni i Jugoslaveni činili su znatan udio u stanovništvu – u Bjelovarsko-bilogorskoj oko 12% (Popis 2011.). Prema gradovima i općinama (Popis 2011.), po većoj multietničnosti od prosjeka županije izdvajaju se gradovi Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje te općine Dežanovac, Đulovac, Končanica, Sirač i Velika Pisanica. Tako su u Daruvaru u velikom broju, a onda i po udjelu u stanovništvu, prisutni Česi (21,36%) te Srbi (12,28%). U Garešnici Srbi čine 10,14% ukupnog stanovništva toga grada, dok u Grubišnom Polju Česi (17,12%) i Srbi (8,89%) čine dvije nacionalne manjine koje su znatno zastupljenije od ostalih etničkih i nacionalnih manjina. U Općini Dežanovac Česi čine znatan udio u stanovništvu (23,09%), a u Općini Đulovac Srbi (13,16%). U Općini Končanica Česi čine 47,03% stanovništva općine, a Srbi 7,63%. Općina Sirač u sastavu stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti ima 13,53% Srba i 11,32% Čeha, dok su u Općini Velika Pisanica Srbi zastupljeni s 12,97%.

4. Empirijsko istraživanje: osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih/etničkih manjina u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (fokus-grupa)

4.1. Metodologija

Empirijsko istraživanje na temu osnovnoškolskog obrazovanja etničkih/nacionalnih manjina u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji provedeno je u Daruvaru 9. 12. 2017. u Savezu Čeha, Trg Kralja Tomislava 7. U fokus-grupi sudjelovali su: Jitka Stanja Brdar, Osnovna škola Jana Amosa Komenskog, Daruvar, savjetnica za češki jezik; Tanja Novotny-Golubić, dožupanica Bjelovarsko-bilogorske županije; Magdalena Dabić, roditelj (Česi, Srbi); Sanela Milde, roditelj (Česi); Elenka Podsednik, učiteljica češkog jezika, Osnovna škola Josipa Ružičke, Končanica; Mirko Marković (istraživač) i Dragutin Babić (voditelj, moderator). Metoda fokus-grupe jest kvalitativni način istraživanja, unutar kojeg se događa interakcija između ispitanika koji su odabrani i relevantni za temu koja se istražuje (Skoko; Benković, 2009.). Navedena metoda slična je intervjuu, a za razliku od intervjuu, u njoj se, posredovanjem moderatora, događa komunikacija i interakcija između ispitanika. Za razliku od ankete,

rezultati fokus-grupe, što je i njezino ograničenje, nisu reprezentativni za ciljanu populaciju i ne mogu se poopćiti onako kako se to čini u kvantitativnim istraživanjima (Skoko; Benković, 2009.). U fokus-grupi sudjeluje 6 – 8 osoba, a tu malu skupinu usredotoči se na pitanje i što detaljniju raspravu o njemu, uz mogućnost ponavljanja takvih razgovora (Abercrombie, Hill, Turner, 2008.). Nadalje, za razliku od ankete, fokus-grupa daje dublje i serioznije informacije, s većom međusobnom povezanošću i mogućim analizama uzroka i posljedica. Potpitanja moderatora upravo su u funkciji kvalitetnije spoznaje stavova i mišljenja sudionika te intenzivnijeg ulaska u bit problema koji se istražuje. Potencijalna je opasnost u konformizmu stavova ispitanika u odnosu na stavove ostalih članova grupe u istraživanju (Skoko; Benković, 2009.). U fokus-grupi, provedenoj u Daruvaru, pitanja su se odnosila na osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Set pitanja odnosio se na status nacionalne manjine sudionika fokus-grupe u hrvatskom društvu, komunikaciju unutar etničke/nacionalne zajednice, socijalnu interakciju i suživot s pripadnicima drugih takvih zajednica, uključujući i većinsku hrvatsku. Zatim su uslijedila pitanja koja se referiraju na stigmatu, stereotipe, predrasude, diskriminaciju i segregaciju, kako u obrazovnim ustanovama tako i u naseljima u kojima žive pripadnici nacionalnih manjina. Zanimala nas je motivacija učenika za odabir obrazovnog programa za nacionalne manjine, razlike u motivaciji između osnovnoškolaca i srednjoškolaca, očuvanje nacionalnog identiteta te korištenje jezika nacionalnih manjina u školi i u naselju. I nakraju su uslijedila pitanja koja su se odnosila na zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u školskim odborima i usavršavanju nastavnika za takve obrazovne programe. U školskoj godini 2017./2018. u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji Česi su pohađali nastavu prema programu za nacionalne manjine u sljedećim matičnim osnovnim (OŠ) i područnim školama (PŠ): OŠ Dežanovac, PŠ Trojeglava, PŠ Blagorodovac, PŠ Uljanik, OŠ Ivana Nepomuka Jemeršića, Grubišno Polje, PŠ Veliki Zdenci, OŠ Josipa Ružičke, Končanica, PŠ Dioš, OŠ Slavka Kolara, Hercegovac, OŠ Sirač, PŠ Šibovac; Albanci su nastavu prema programu za nacionalne manjine pohađali u ovim školama: OŠ Velika Pisanica, Velika Pisanica, II. OŠ Bjelovar, Mađari u školama: OŠ Dežanovac, Dežanovac, OŠ Ivana Nepomuka Jemeršića, Grubišno Polje, OŠ Velika Pisanica, Velika Pisanica, IV. OŠ Bjelovar, Bjelovar, Češka OŠ Jana Komenskog, Daruvar, a Srbi u sljedećima: OŠ Dežanovac, Dežanovac, PŠ Blagorodovac, PŠ Imsovac, PŠ Trojeglava, OŠ Vladimir Nazor, Daruvar.

4.2. Škola: predrasude, stereotipi, stigme

Obrazovanje i odgoj, od vrtića preko osnovne i srednje škole pa do visokoškolskih ustanova, čini najvažniji segment sekundarne socijalizacije, koja je pod kontrolom i u ingerenciji države i njezinih službi. Iako se u posljednje vrijeme u Hrvatskoj

osnivaju privatne škole, treba reći da su i one podložne javnoj kontroli. Za razliku od primarne socijalizacije, koja može biti, a često i jest, vrijednosno 'šarena' s obzirom na različite vrijednosne reference roditelja, skrbnika, uže i šire rodbine, susjedstva i drugih primarnosocijalizacijskih obrazaca, sekundarni oblici socijalizacije i u pluralističkom ambijentu više su uniformni i temeljeni na određenim pedagoškim i socijalizacijskim 'paradigmama'. (Post)moderni pristup obrazovanju na konceptualnoj i operativnoj razini uključuje tradiciju, normativnu sferu i sociopolitičku dimenziju čitavog korpusa ljudskih, građanskih i manjinskih prava uključujući etnička/nacionalna. Takav pristup podrazumijeva i afirmaciju različitosti, toleranciju i obranu manje moćnih pojedinaca i zajednica, uz smanjivanje uloge stereotipa, predrasuda i stigmi u javnom diskursu, što posljedično znači i onemogućavanje, sprečavanje i ublažavanje simboličke, pa i fizičke agresije prema pripadnicima pojedinih zajednica, posebno manjinskih. U hrvatskom društvu problem stereotipa, predrasuda i stigmi u komunikacijskom ambijentu, od makrorazine, medijski posredovane, do komunikacije u manjim zajednicama (lokalne, školske i druge), znatno je prisutan i izazovan za državu i druge aktere u tim procesima. Iako su ti sociopsihološki obrasci dio tradicije desetljećima, pa i stoljećima unatrag, poseban biljeg daje im ono što se događalo ratnih 90-ih godina 20. stoljeća. Etničko/nacionalno postalo je ambijent u kojem se sve nabrojeno generira sve do kategorijalnog ludila (Katunarić, 2007.)¹, a što u svojoj krajnjoj varijanti izrazito destruirala segmente društva i čini 'bolesnim' društvo u cjelini. Kakva su iskustva sudionika fokus-grupe o tim pitanjima?

„U češkom vrtiću se odlično radi, dobro je opremljen pa i Srbi idu u češki vrtić, pošto je vrtić bio financiran iz grada, drugi nisu pomogli češkom vrtiću, koji je još uvijek prenapučen (...) Ja imam 27 učenika u razredu, od toga 22 imaju češke korijene. Ostali su srpske nacionalnosti koji se, kako oni kažu, bolje osjećaju u češkoj školi. Postoje još neki razlozi zašto ne-Česi idu u češku školu a ne u onu 'hrvatsku', poput onoga da time žele naučiti još jedan jezik, a blizina odnosno udaljenost od škole utječe također na upise učenika koji nisu Česi.“

(Kazivačica, žena, savjetnica za češki jezik, Daruvar)

„Suradnja ljudi različitih nacionalnosti u Daruvaru i okolici je dobra, pripadnici nacionalnih manjina su integrirani u društvo i većih problema nema. Rat je ipak unio i neke probleme, najviše u odnosu prema srpskoj

¹ Pod pojmom *kategorijalno ludilo*, V. Katunarić podrazumijeva „... oblik ponašanja, kad pojedinci smatraju druge neprijateljima, demonima, a sebe same anđelima, odgovara jednoj logici koja ne može biti nametnuta u uobičajenim uvjetima nego samo u slučaju rata, i pod uvjetom da su uvjeti za nju u tančine pripremljeni.“ (Katunarić, 2007., str. 33)

nacionalnoj manjini (...) Nisu mi se moji žalili na neko neprimjereno ponašanje. Djeca se međusobno igraju od vrtića, pa preko škole i ulice. Posebno je mnogima zanimljiv češki vrtić koji je najbolje organiziran i najviše prilagođen djeci, ne samo onima češkog porijekla ili nacionalnosti.“

(Kazivačica, žena, roditelj, Česi, Srbi, Trojeglava)

„Meni je jedno dijete reklo da mu je teta rekla da je češki ružan jezik. Češki vrtić je bolje organiziran, pa u njega žele ići većina djece, odnosno to žele njihovi roditelji (...) Ovdje kod nas je prisutna tolerancija i to je naša ‘prirodna’ situacija. Ja sam dijete pustila a i muž je rekao neka ide u Češku, iako je Hrvat (...) U automobilske industrije u Češkoj nedostaje radnika, pa im je bolje ‘vesti’ Čehe iz Hrvatske (...) nisu primanja kao u Njemačkoj (...) većina su ‘gastarbajteri’, ali ima i odlazaka odavde u Češku za stalno.“

(Kazivačica, žena, dožupanica Bjelovarsko-bilogorske županije, Daruvar)

„Komunikacija i suradnja između nacionalnih manjina je jako dobra i očituje se kroz rad u koordinaciji Vijeća i Predstavnik NM (...) Na području BBŽ-a na kojoj djeluje VMNMBBŽ u svih pet zajednica odvija se bogat kulturni život (...) Ne, nije bilo nekih postupaka koji su bili upereni protiv pohađanja manjinske nastave ili nacionalne pripadnosti učenika (...) Motivi i razlozi pohađanja posebnog obrazovnog programa za pripadnike nacionalnih manjina u županiji su sticanje novih znanja i očuvanje običaja.“

(Kazivač, muškarac, predsjednik Vijeća mađarske nacionalne manjine Bjelovarsko-bilogorske županije i Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Bjelovarsko-bilogorske županije, Bjelovar)

„U Bjelovaru nije bilo problema što djeca pohađaju manjinsku nastavu, ali imala sam prilike čuti primjerice u Grubišnom Polju kako pojedinu djecu zezaju zato što pohađaju nastavu mađarskog jezika po modelu C.“

(Kazivačica, žena, nastavnica mađarskog jezika i kulture, OŠ Velika Pisanica)

Obrazovni sustav u znatnoj je mjeri refleksija onoga što se događa u širem društvu, ali i generator socijalne konstrukcije društvenih obrazaca i odnosa, s ulogom mijenjanja aktualne zbilje u smjeru humanističke vizije društvenih odnosa, demokratskih standarda, promicanja ljudskih i građanskih prava i uvažavanja različitosti, od spolne preko vjerske, rasne, nacionalne i drugih. U hrvatskom društvu nakon završetka ratnih sukoba (1991.–1995.), kolapsa socijalizma kao poretka i raspa-

da jugoslavenske države, u sociokulturnoj sferi egzistentni su različiti sociopsihološki konstrukti koji imaju isključujuć i agresivan potencijal prema pripadnicima drugih, uglavnom manjinskih zajednica. Stereotipi, predrasude, stigme, uglavnom s etnocentričkih pozicija, upereni su prema pripadnicima nacionalnomanjinskih populacija, posebno onih čiji su neki pripadnici sa stajališta hrvatske države i nacije imali u osamostaljenju Republike Hrvatske destruktivnu ulogu. Problem je u generalizaciji, pa su obrascem kolektivne krivnje obuhvaćeni svi ili gotovo svi pripadnici tih zajednica. U ovom istraživanju sudionici navode da češki program pohađaju učenici srpske nacionalnosti, što je u korelaciji s izrazitim korištenjem stereotipa, predrasuda i stigmati u neposredno predratnom, ratnom i poslijeratnom razdoblju. Češki program pohađa manji broj učenika srpske nacionalnosti, koji to objašnjavaju kao situaciju u kojoj se bolje osjećaju nego u školi s hrvatskom većinom. Problemi koji se mogu tretirati kao simbolička sfera s ozbiljnim egzistencijalnim konotacijama svakako su u pozadini ovakvih odluka. Iako je integracija nacionalnih manjina vrlo uspješna, sudionici fokus-grupe naglašavaju i neke probleme koje je rat donio u mikrosocijalni ambijent i djelomično destruirao suživot pripadnika različitih nacionalnih zajednica. No razlozi su za učenje češkog jezika i drugi, oni koji se mogu nazvati (post)modernistički, a odnose se na putovanja u druge države (u ovom slučaju Češku) iz turističkih, poslovnih ili nekih drugih razloga, a za što je dobrodošlo poznavanje češkog jezika. U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji nema većih problema u socijalnoj interakciji između pripadnika različitih nacionalnih zajednica, nastavlja se tradicija višedesetljetnog, pa i višestoljetnog suživota, koji je ipak u poslijeratnom razdoblju opterećen stereotipima, predrasudama i stigmama, koje imaju sporadični karakter i ne narušavaju značajnije multietničku koegzistenciju u lokalnim zajednicama i u županiji u cjelini.

4.3. Značaj obrazovanja i jezika

Jezik je medij socijalizacije mladih naraštaja i preko jezika najmlađi članovi društva ulaze u sustav društvenih odnosa, najprije u mikrosocijalnom ambijentu, a kasnije i na makrorazini. Jezik/jezici s kojim se djeca susreću u obitelji može, a i ne mora biti korespondentan sa službenim jezikom/jezicima u društvu/državi. Takva je situacija za mlade aktere zbunjujuća, a potencijalno i konfliktna, kako unutar samih pojedinaca tako i u odnosima s drugima. Jezik u procesu sekundarne socijalizacije postaje važan, pa zauzima i počasnno mjesto (Bugarski, 2010.) počev od 18. stoljeća i nastanka nacija. Standardizacija jezika postaje preduvjet širenja tržišnog gospodarstva, obrazovanja za širu populaciju, političkog opismenjavanja građana i drugih kulturnih aktivnosti važnih za društvo u cjelini. Iako je jezik simbolički resurs koji čini segment nacionalnog identiteta, njegova je komunikacijska funkcija važnija (Škiljan, 2002.). To je posebno važno zapažanje u odnosu nacionalnih

manjina prema jeziku koji ih određuje. Ako je on samo ponos i simbol te zajednice a slabo se koristi u svakodnevnoj komunikaciji, to će jeziku prijetiti izumiranje, a toj nacionalnoj zajednici smanjenje nacionalne samosvijesti i asimilacija kao duži ili kraći proces njezina nestajanja.

„Za naš rad i aktivnost beseda, važna je pomoć i suradnja sa Češkom. Tako kod izgradnje nove škole polovicu sredstava daje Hrvatska a drugu polovicu Češka. U opremanju plesne grupe narodnim nošnjama također nam pomaže Češka. Pomaže nam ministarstvo vanjskih poslova Češke. U Češkoj se organiziraju i održavaju seminari učenika i učitelja odavde i to je doprinos obrazovanju češke nacionalne manjine u Daruvaru i u Hrvatskoj. Dva učitelja iz češke pomažu nam na cijelom terenu u vezi školstva. Za folklor imamo seminare, a svako folklorno društvo ima svog partnera u Češkoj.“

(Kazivačica, žena, savjetnica za češki jezik, Daruvar)

„Mi smo Česi koji pričamo češki, susjedi su Hrvati (...) ta djeca međusobno ne pričaju. Razlika selo-grad postoji (...) u selu se jezik manjine više koristi, ljudi su manje izmiješani i više komuniciraju nego u gradu. Suprug i ja imamo dvoje djece, učili su hrvatski u vrtiću, a kod kuće se govori češki.“

(Kazivačica, žena, roditelj, Čehinja, Daruvar)

„Jezik je važan za svaku zajednicu, posebno onu manjinsku ako želi očuvati svoj identitet. Tako je kod nas u češkoj nacionalnoj zajednici, a i mađarski se ovdje govori u obiteljima. Kakva je situacija u obrazovanijim i manje obrazovanim obiteljima po pitanju jezika? Ima tu razlika, tako npr. u manje obrazovanim obiteljima se dosta govori jezik svoje nacionalne manjine, češki, mađarski ili neki drugi. U onima sa srednjim obrazovanjem nešto manje nego kod ovih prethodnih, a onda kod onih visoko obrazovanih, opet se veća pažnja posvećuje jeziku manjine i u obiteljima se više govori (...) Ja pričam češki u obitelji (...) trebala sam koristiti službeni češki (...) mnogi ne koriste češki dok ga dobro ne govore. Potrebno je više educirati o važnosti jezika za nacionalni identitet, to smo radili s roditeljima u vrtićima.“

(Kazivačica, žena, dožupanica Bjelovarsko-bilogorske županije, Daruvar)

„Učenici su prisiljeni razmišljati, aktivni su (...) Ovdje imamo model A i model C. U Pakracu je talijanska unija bila protiv C modela, jezika i kulture, tražili su B model. Napravljen je kurikulum za model C. Kurikulum za model C po stupnjevima imaju Slovaci (...) Učenici su za obrazovanje na jeziku nacionalnih manjina pa i češkom, zainteresiraniji u osnovnoj školi. Srednja škola (...) to je već izbor zanimanja. U gimnaziji učenici mogu odabrati, u

osnovnoj, pola osmaša bira model B, a pola ide u 'hrvatsku' školu. Više je i sportskih aktivnosti u srednjoj, pa je kod srednjoškolaca prisutniji model C. Problem je i u tome što je to na kraju nastave, pa učenici putnici ne mogu ostatu, to se tiče onih sa sela. U Daruvaru to nije problem.“

(Kazivačica, žena, savjetnica za češki jezik, Daruvar)

„U početku moj vokabular na češkom nije bio velik, a i razlikuje se službeni, književni češki od onoga što narod priča (...) Cijela moja obitelj je aktivna u organizaciji različitih aktivnosti, djeca plešu, sviraju, igraju (...) to je njihovo društvo, to im je motivacija, sve ide od predškolskog odgoja. To je bitno, inače je sve slabije (...) Ima hrvatske djece u češkim vrtićima (...) U A program idu i Hrvati i drugi ne-Česi, djeca se u vrtiću družu i žele i dalje ići zajedno u češku školu. Među djecom nema problema. Mogućnost nastavka obrazovanja u Češkoj.“

(Kazivačica, žena, učiteljica češkog jezika, OŠ Končanica)

„Školovanje na materinjem jeziku je važno zato što djeci omogućava upoznavanje svog nacionalnog identiteta (...) Vjerujemo da će ovaj oblik obrazovanja doprinijeti polaznicima za upoznavanje i potvrdu svog nacionalnog identiteta kroz koji će se formirati kao ličnosti te doprinijeti i širem sagledavanju kulture većinske hrvatske zajednice.“

(Kazivačica, žena, nastavnica srpskog jezika i kulture, Okučani)

„Učenici su motivirani za program učenja manjinskog jezika, tu su važni roditelji, okolina, tradicija. Nacionalnomanjinsko obrazovanje pripadnika mađarske nacionalne manjine prisutno je samo u osnovnim školama, dok u srednjim školama županije nemamo manjinsko obrazovanje za Mađare. Školovanje u školama na materinjem (manjinskom) jeziku važno je za integraciju i razvoj nacionalno manjinskih identiteta i to važno je jer djeca naučeno u školi primjenjuju to znanje u kulturnom životu manjinske zajednice. Dobra je perspektiva ovog oblika obrazovanja. Kod nas je manjinsko obrazovanje počelo prije pet godina i svake godine smo uvodili materinji jezik u jednu školu. Danas ih djeca pohađaju u pet osnovnih škola.“

(Kazivač, muškarac, predsjednik Vijeća Mađarske nacionalne manjine Bjelovarsko-bilogorske županije i Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Bjelovarsko-bilogorske županije, Bjelovar)

„Motivi pohađanja posebnog obrazovnog programa za pripadnike na-

cionalnih manjina su podijeljeni od jednostavnog interesa za učenje novog jezika kod djece iz većinskog naroda, do učenja jezika jer djeca znaju da imaju mađarske korijene. Nažalost i u Zajednici, i u županiji maleni broj pripadnika mađarske nacionalne manjine govori mađarski jezik. Smatram da je učenje materinjeg (manjinskog) jezika u školi veoma važno, pa čak i ako se radi o jednostavnom učenju vokabulara jer jezik je prva stvar koja čuva nacionalni identitet.“

*(Kazivačica, žena, nastavnica mađarskog jezika i kulture, OŠ
Velika Pisanica)*

Jezik i obrazovanje izrazito su važni za pripadnike nacionalne zajednice. I dok se to u zemlji matici uglavnom podrazumijeva, za iseljeni dio nacionalne populacije to je često problem i izazov koji se često različito razrješava. Osim države u kojoj nacionalna manjina egzistira i aktivnosti samih pripadnika, važna je suradnja i pomoć matične države-nacije. Česi u fokus-grupi ističu ulogu Češke u obrazovanju i očuvanju jezika, što se manifestira u organizaciji seminara za učenike i učitelje te u folkloru, kao što je opremanje društava češkom narodnom nošnjom i suradnja s češkim partnerima u samoj Češkoj. Za jezik je važna učestala komunikacija, što se može usporediti na relaciji selo – grad. U selu se jezik bolje održava, više ljudi iste nacionalnosti nalazi se na malom prostoru i češće komunicira. Kada su u pitanju nacionalne manjine, osobito one manje brojne, u gradu su njihovi pripadnici raspršeni, što otežava ili gotovo onemogućuje češću komunikaciju, pa se i jezik brže zaboravlja. Zanimljivo je zapažanje o korelaciji obrazovanja i učenja jezika nacionalne manjine. Sudionica fokus-grupe navodi da se kod slabije obrazovanih više komunicira na jeziku manjine, što upućuje na njihovu veću usredotočenost na obitelj i uže okruženje, što koincidira s njihovim zanimanjima, vjerojatno s poljoprivredom ili kombinacijom rada u obrtu ili tvornici te poslova u polju. Srednje obrazovana populacija manje komunicira na jeziku manjine prema tom nalazu, dok visokoobrazovani opet više pažnje posvećuju jeziku svojih predaka. Razlozi su za to posljednje u znatizelji, slobodnom vremenu i utilitarni, potencijalno korištenje danoga jezika u njihovim profesionalnim ili turističkim preferencijama. Ističe se nadalje potreba osvještavanja značenja jezika za češku nacionalnu manjinu, a na tome se radilo više s roditeljima u vrtiću. Učenici su za jezik i kulturu nacionalne manjine više zainteresirani u osnovnoj školi, dok u srednjoj školi, uslijed njihovih drugih preferencija, to zanimanje opada. Opet, teže je pritom učenicima sa sela koji putuju te imaju manje vremena i mogućnosti za pohađanje dodatnih oblika nastave. Predstavnik mađarske nacionalne manjine ističe važne preduvjete za učenje nacionalnomanjinskog jezika, od uvjeta u samoj okolini preko roditelja do motivacije samih učenika. Ističe se nadalje dobra perspektiva tog oblika obrazovanja, što na primjeru Mađara pokazuju nove škole u

koje se takvo obrazovanje uvodi. Iako se povećava broj polaznika nastave za nacionalne manjine, sudionica fokus-grupe iz korpusa mađarske nacionalne zajednice navodi da se u ukupnosti populacije ipak radi o malom broju, što je problem u svim nastojanjima na očuvanju nacionalnomanjinskog identiteta.

4.4 Identitet i asimilacija

Pitanja identiteta, od individualnih do kolektivnih, nisu u toj mjeri zaokupljala pažnju ljudi u društvima predmoderne kao što se to događa u prosvjetiteljstvu i razdoblju moderne, s profilacijom građanina i njegovih prava i afirmiranju nacija koje se žele realizirati politički, u državi. Postmoderna, novije razdoblje svjetske povijesti, posebno u razvijenijim dijelovima svijeta, kako je nazivaju neki autori (Lyotard, 2005.), kao proces se događa u vremenu raspada socijalističkih poredaka, dokidanja bipolarne podjele svijeta, uz globalizacijske procese, koji donose fluidni život (Bakuman, 2009.) s akterima koji su sve više isključeni iz društva. Medijsko-politička proizvodnja straha generira za pojedinca opsadno stanje i trajnu nesigurnost, a na razini socijalnih odnosa stvara se društvo rizika (Beck, 2011.). Tome treba dodati za pitanja identiteta, kako individualnih tako još više kolektivnih, važne procese raspada socijalističkih poredaka u Europi, disolucije federativnih država i zahtjeve nacija za vlastitom samostalnom državom, što dovodi do svojevrsne identitomanije u društvu, a onda i u društvenim i humanističkim znanostima. U tom (sub)identitet-skom mozaiku predominantno mjesto zauzima nacionalni identitet kao svojevrsni nadidentitet, u kojemu se realizira ideja političkog okvira za pripadnike, što se manifestira kao zahtjev nacije za vlastitom državom. Kako je politički prostor najčešće nacionalno heterogen, to dovodi do konflikta između različitih nacionalnih zajednica, koji se razrješavaju u dogovoru ili završavaju u konfliktima, pa i ratnim sukobima. Kada se jednom konstituiraju državna vlast, dominantniji nacionalni entiteti nameću se s manje moćnima, od simboličke do realpolitičke sfere, što rezultira socijalnim konformizmom pripadnika nacionalnih manjina i postupnom asimilacijom. Što o asimilaciji nacionalnih manjina i njihovoj borbi za očuvanje nacionalne opstojnosti kažu sudionici fokus-grupe provedene u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji?

„Moj muž priča hrvatski, ja govorim češki, imamo djecu. Našem sinu je češki bliži, dok je kćeri češki jezik dalji. Ovdje je sredina koja je obilježena češkim mentalitetom jer ima dosta Čeha, govori se češki, idu u češki vrtić, školu (...) Ako je u grupi, dijete se privikne, pa želi nastaviti druženje, pa i ne-Česi uče češki. Radim u češkoj osnovnoj školi pa sam upućena u probleme školovanja na jeziku nacionalnih manjina.“

(Kazivačica, žena, savjetnica za češki jezik, Daruvar)

„Članica sam Vijeća Bjelovarsko-bilogorske županije češke nacionalne manjine. Svi dolaze, aktivni su. Vijeće se sastoji od predstavnika svih udruuga. Ukupno je 25 vijećnika Saveza Čeha. Ja vodim klub literata. U Daruvaru se održava tjedan češkog filma bez titlova.“

(Kazivačica, žena, dožupanica Bjelovarsko-bilogorske županije, Daruvar)

„Problemi s kojima se suočavaju pripadnici srpske nacionalne manjine u Pakracu su nedostatak radnih mjesta, što je i generalno problem ne samo pakračkog kraja već i šire (...) Smatram da su odnosi korektni. Prošle godine u Lipiku je održan dan nacionalnih manjina na kojima je srpska zajednica bila domaćin. Prikazani su običaji, kultura, folklor, te kuhinja ovoga kraja, uz učešće i drugih nacionalnih manjina. Ovakvi susreti su potrebni zbog kontakta nacionalnih manjina, upoznavanja sa kulturom drugih naroda, te predstavljanjem kulture svoga naroda. Odnosi sa većinskom hrvatskom nacijom u duhu su tolerancije, uvažavanja i izgrađivanja društva.“

(Kazivačica, žena, nastavnica srpskog jezika i kulture, Okučani)

„Aktivna sam u češkoj besedi Daruvar u Odboru za ples. Ovdje su Česi dosta aktivni, to je nama prirodno, važan segment naše tradicije a tako najbolje čuvamo svoj češki identitet. U društva (besede) se uključuju i oni koji nisu Česi (...) Hrvati, Srbi, Mađari i drugi. U Hrvatskoj Česi imaju dvadesetak domova, dosta smo dobro organizirani. Više je aktivnosti u besedama, od pjesme, plesa, recitacija poezije, kazališnih aktivnosti (...) sport, stari zanati, gastronomija, limena glazba.“

(Kazivačica, žena, savjetnica za češki jezik, Daruvar)

„Aktivna sam u društvima (...) Dvaput tjedno se okupljamo ali društvo je mađarsko, sada su tu najviše Česi i Hrvati (...) Problem su financije, Daruvar, Pakrac i Garešnica imaju srpsko društvo. Mađari svugdje kupe kuću u naselju gdje ih ima, prostor je prednost. Česi se prebacuju na češki u trgovini, to domaćima smeta.“

(Kazivačica, žena, roditelj, Česi, Srbi, Trojeglava)

„Za očuvanje nacionalno manjinskog identiteta u kurikulumu nastave na materinjem (manjinskom) jeziku važni su kombinacija učenja jezika, učenje o tradiciji i običajima, te svakako upoznavanje zemlje. U više navrata su me djeca u svim školama ispitivala da li bi bilo moguće posjetiti u sklopu nastave Mađarsku, pa vjerujem da bi kroz jedno takvo iskustvo i njima nastava i učenje postalo bliskije. Djeca su umjereno motivirana za program učenja jezika

i kulture svoje nacionalne manjine, a nedostatak interesa se uvijek pokazuje u situacijama kad trebaju svoje znanje pokazati za ocjenu. Drugim riječima, kao i kod ostalih predmeta, najmanje interesa pokazuju za učenje kod kuće, dok na nastavi aktivno sudjeluju.“

(Kazivačica, žena, učiteljica češkog jezika, OŠ Končanica)

„Smatram da program mađarskog jezika koji se trenutno provodi u nekoliko škola u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji neće nužno imati dugoročnu budućnost osim ako se ne poradi i na društvenom osvještavanju važnosti priznavanja vlastitih korijena, te ako se pritom ne povežu svi segmenti privatnog i javnog života da to na kraju rezultira interesom za učenje jezika (...) Za mađarsku nacionalnu manjinu mogu reći da je ono veoma nisko gotovo i nepostojeće, dok kod ostalih manjina a posebice češke vidim da obje komunikacije uglavnom dobro funkcioniraju, odnosno da se češki jezik koristi u svakodnevnoj komunikaciji s vršnjacima, prijateljima, kao i u komunikaciji s rodbinom (...) U školama u našoj županiji poštuje se zakonska odredba o sastavu školskih odbora.“

(Kazivačica, žena, nastavnica mađarskog jezika i kulture, OŠ Velika Pisanica)

„Ja sa Česima razgovaram samo češki. Majka je u obitelji važnija za jezik djeteta i učenje nacionalnomanjinskog jezika (...) U češkoj školi u Končanici imamo i češka i hrvatska odjeljenja. Djeca Hrvata idu najprije u češku školu a onda od 5 razreda žele upisati «hrvatsku» školu.“

(Kazivačica, žena, roditelj (Česi), Daruvar)

„Problem je što u Končanici ima sve manje djece, na kraju ljudi odlaze, tu je problem za manjine, ta ukupno loša demografska situacija (...) Sastav školskih odbora mora odgovarati sastavu stanovništva. U Končanici to nije problem.“

(Kazivačica, žena, učiteljica češkog jezika, OŠ Končanica)

„Učenici nacionalnih manjina u županiji vrlo malo koriste jezik svoje nacionalne manjine u svakodnevnoj komunikaciji s vršnjacima, prijateljima i rodbinom (...) U školama u županiji se poštuje zakonska odredba o sastavu školskog odbora (...) U svih pet osnovnih škola mađarski jezik predaje stručna osoba ali nije mi poznato da li se dodatno usavršava.“

(Kazivač, muškarac, predsjednik Vijeća mađarske nacionalne manjine Bjelovarsko-bilogorske županije i Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Bjelovarsko-bilogorske županije, Bjelovar)

„Nažalost, mađarska nacionalna manjina je i u ovom kraju podložna podjelama koje se događaju i u ostatku Hrvatske. To uvelike otežava rad manjinskih zajednica na našem području, kao i drugdje. Što se tiče same nacionalne manjine i njenog broja osobno smatram da nismo dovoljno svjesni svojih korijena te da se sve manji broj pripadnika ima potrebu kao takvima i deklarirati (...). Što se tiče suradnje s ostalim nacionalnim manjinama ona je i više nego korektna, pogotovo u vidu organizacije zajedničkog okupljanja na raznim manifestacijama. S većinskim narodom imamo također dobru suradnju.“

(Kazivačica, žena, nastavnica mađarskog jezika i kulture, OŠ Velika Pisanica)

Asimilacija je konstanta u suodnosu nacionalnih manjina i većinske zajednice, one koja uglavnom ima dominaciju u državi, od utjecaja i moći do simboličke sfere. Situacija u Hrvatskoj samo potvrđuje navedene tendencije koje nisu uvijek linearne već ima i ireverzibilnih procesa. Uglavnom, u posljednja tri popisa stanovništva, koji ‚zrcale‘ tektonske društvene promjene (ratni sukobi, raspad bivše države, nastanak novih država, tranzicija iz socijalizma u višestranačko društvo), broj se i udio većine nacionalnih manjina u Hrvatskoj smanjuje. Slična je situacija i u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Sudionici fokus-grupe navode svoja iskustva i ono što se događa u županiji po pitanju očuvanja češkog nacionalnog identiteta. U županiji u kojoj je središte Čeha u Hrvatskoj (Daruvar) njihova brojnost, tradicija i organiziranost olakšavaju očuvanje, prijenos i dodatnu izgradnju nacionalnog identiteta. Iz izjava sudionika fokus-grupe evidentno je da i u slučaju etnički mješovitih brakova djeca znaju i češki jezik, što je možda i najvažnija identitetska odrednica pripadnika neke nacionalne zajednice. Prednost u toj brani od asimilacije različiti su modusi obrazovanja, od vrtića, koji je organiziran prema potrebama djece iz korpusa češke nacionalne manjine, pa do školskog obrazovanja i različitih udruga s češkim predznakom. Aktivnost je prisutna i u Vijeću češke nacionalne manjine u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. To pokazuje koliko je važna sinergija različitih aktivnosti, od kulturnih, političkih, sportskih, gospodarskih i drugih, za očuvanje nacionalnog identiteta. Kako su Česi brojni i organizirani u županiji, u njihova se društva uključuju i ne-Česi, u neke od različitih i brojnih aktivnosti u besedama. Jedna sudionica ističe važnost majke u obitelji za učenje jezika, a kao sve veći problem ističe se nepovoljna demografska situacija i sve manje djece u školama, pa i onih iz redova nacionalnih manjina. Nastavnica srpskog jezika i kulture navodi probleme s kojima se suočavaju učenici srpske nacionalnosti, a jedna je od njih nemogućnost zapošljavanja. Na razini funkcionalne integracije to je glavni problem, dok u sferi normativne integracije postoje veći problemi koji se generiraju najviše iz

ratnih sukoba s kraja prošlog stoljeća. Stigmatizacija pripadnika srpske nacionalne manjine u poslijeratnom razdoblju poprimila je jak intenzitet, što otežava međunacionalnu koegzistenciju i reflektira se na učeničku populaciju. S vremenom se ta situacija relaksira, ali stigma je i dalje prisutna. Srpska zajednica u očuvanju nacionalnog identiteta obnavlja vlastitu tradiciju, od folklora do različitih aspekata kulture, a prakticiraju se susreti s drugim nacionalnim manjinama u okruženju. Situacija u sferi suživota s etnički većinskim Hrvatima također pokazuje napredak. Jezik je važan, ali nije dovoljan za očuvanje nacionalnomanjinske zajednice. Tako u svojem razmišljanju navodi nastavnica mađarskog jezika i kulture. Potrebno je poraditi na drugim segmentima identiteta, i to u sinergiji privatnoga i javnoga. Komunikacijsko i kulturalno pamćenje u svojoj isprepletenosti i povezanosti može osnažiti nacionalnu identifikaciju i usporiti asimilacijske procese. Kod Mađara se kao problem navodi unutarnja podijeljenost, što ukazuje na kontrolu političara u samoj zajednici, što u ovom slučaju ima ulogu kočnice u afirmaciji nacionalnog identiteta. Školski su odbori, sukladno zakonskim propisima, popunjeni nacionalnomanjinskim predstavnicima, što u ovoj županiji proizlazi iz relativne brojnosti i kvalitetne organiziranosti nacionalnih manjina.

5. Zaključna razmatranja

Hrvatska je država s brojnim etničkim i nacionalnim manjinama, od kojih neke taj status imaju u dužem razdoblju, dok su 90-ih godina 20. stoljeća u procesu raspada SFRJ u taj status pozicionirani Bošnjaci/Muslimani, Crnogorci, Makedonci, Slovenci i Srbi. Već ta distinkcija na 'stare' i 'nove' nacionalne manjine generira i razlike u obrazovnoj sferi. Neke od 'novih' nacionalnih manjina jezično su i u nekim drugim segmentima iz sfere kulture slični većinskim Hrvatima, što im olakšava očuvanje jezika vlastite nacionalne zajednice. U obrazovnom sustavu razlikuju se tri modela (A, B, C) u kojima pripadnici nacionalnih manjina mogu pohađati nastavu prilagođenu svakoj od tih nacionalnih zajednica. Metodom fokus-grupe koju smo proveli u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji željeli smo saznati kako sami sudionici nacionalnomanjinskog obrazovanja percipiraju i interpretiraju taj tip obrazovanja te što bi poboljšali i čime su zadovoljni. Rezultati provedenog empirijskog istraživanja pokazuju da je u školama Bjelovarsko-bilogorske županije međunacionalna komunikacija i koegzistencija uglavnom zadovoljavajuća. Iako nema većih problema, simbolička sfera ipak je opterećena stereotipima, predrasudama i stigmama, koje se upućuju uglavnom akterima iz nacionalnomanjinskog korpusa, nešto blaže Česima i Mađarima i u težem obliku Srbima. Sudionici fokus-grupe ističu da dio Srba ide u školu s Česima, što se može objasniti stigmatizacijom učenika srpske nacionalne manjine

u školskom ambijentu. Socijalistički poredak bio je izrazito restriktivan prema akterima koji su narušavali službenu verziju međunacionalnih odnosa (bratstvo i jedinstvo). Situacija se radikalnije mijenja 90-ih godina 20. stoljeća, kada s pluralizacijom društva dolazi do prevalencije etnonacionalizma i etnocentrizma. Ratni sukobi samo su pojačali njihov intenzitet i do krajnosti aktivirali stereotipe, predrasude i stigme, posebno na relaciji Hrvati – Srbi. Teška ratna stradanja i destrukcija multinacionalnih lokalnih zajednica omogućili su da svi ti obrasci funkcioniraju kao 'samoispunjavajuće proročanstvo'. Kako se u vrijednosnoj sferi promjene u razdoblju mira događaju vrlo postupno, tako je simbolički univerzum i dalje zasićen takvim sociopsihološkim obrascima. Postupno se, uz afirmaciju ljudskih i nacionalnomanjinskih prava, situacija poboljšava, ali problema još ima, a zbivanja na makropolitичkoj razini utječu na njihovu frekvenciju i intenzitet. Jezik je jedan od važnijih činilaca nacionalnog identiteta, što kao problem pogotovo figurira u iseljenoj nacionalnoj populaciji ili onoj koja se nalazi u okruženju s drugim dominantnim a službenim jezikom. Sudionici fokus-grupe ističu probleme povezane s jezikom njihove nacionalne manjine. Ako uzmemo kao analitički okvir komunikacijsku i simboličku dimenziju jezika, primjećujemo da se njihova frekvencija razlikuje kod nacionalnih manjina u ovom istraživanju. Kod Čeha, sudionici fokus-grupe ističu njegovu komunikacijsku dimenziju u njihovu mikrosocijalnom ambijentu, posebno u naselju i obitelji. Ističu nadalje da djeca manje govore češki, a navode i razliku između upotrebe jezika u selu i u gradu. U gradovima, gdje su pripadnici češke nacionalne manjine disperzirani na širem prostoru i ne čine homogenu populaciju, jezik se manje koristi u svakodnevnoj komunikaciji. Za razliku od toga, u selima, posebno onima u kojima pripadnici nacionalne manjine čine veći dio ukupne populacije, bolji su uvjeti za komunikaciju na jeziku dotične nacionalne manjine. Djeca, posebno u obiteljima gdje su oba roditelja pripadnici iste nacionalne manjine, više govore jezik te manjine, dok u vrtiću uče i usvajaju hrvatski jezik. I mađarski se govori u obiteljima. Korelacija između jezika i obrazovnog statusa roditelja, kako primjećuju neki sudionici fokus-grupe, može se također pronaći. Tako, prema jednoj interpretaciji, manje obrazovani (slučaj seoskog stanovništva), više govore jezik nacionalne manjine, kod srednje obrazovanih to je manje prisutno, dok se kod visokoobrazovanih opet veća pažnja pridaje jeziku manjine u njegovoj komunikacijskoj funkciji. To se može objasniti pridavanjem veće važnosti obrazovanju u visokoobrazovanoj populaciji, kao i utilitarnim razlozima, odnosno korisnošću znanja više jezika u turističke, radne, obrazovne i druge svrhe. Simbolička uloga jezika svim pripadnicima neke od nacionalnih manjina izrazito je važna, jer čini važan segment identiteta njihove zajednice i tu se bitnije ne razlikuju oni koji dobro, slabije ili vrlo malo govore dotični jezik. Za očuvanje nacionalnog identiteta potrebna je, uz ostale povoljne okolnosti, organiziranost same nacionalne

zajednice. Pretpostavka za to svakako je i relativna brojnost, a kriteriju udovoljavaju Česi i Srbi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Mađari nisu toliko zastupljeni u ukupnoj populaciji, pa je s toga aspekta njihova situacija teža. Institucionalni oblici okupljanja važni su aspekti nacionalnomanjinske afirmacije i brana asimilaciji kojoj su izloženi u većinskom hrvatskom okruženju. Školski sustav znatno pridonosi navedenim procesima, što svakako na dulji rok ne sprečava asimilaciju, ali je usporava i održava identitet nacionalnih manjina na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije. Osnovnoškolsko obrazovanje nacionalnih manjina u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, kako pokazuje ovo istraživanje, važno je za pripadnike nacionalnih manjina jer pridonosi njihovoj kvalitetnijoj integraciji u hrvatsko društvo, ali i očuvanju njihovih nacionalnih posebnosti.

Literatura

1. Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen, Turner, S. Bryan (2008), *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. Beck, Ulrich (2011), *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademska knjiga.
3. Barry, Brian (2006), *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
4. Bauman, Zygmunt (2009), *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
5. Borovac Pečarević, Martina (2014). *Perspektive razvoja europske kulturne politike: Interkulturalni dijalog i multikulturalnost*. Zagreb: AGM.
6. Bugarski, Ranko (2010). *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
7. Feinberg, Walter (2012). *Zajedničke škole/različiti identiteti. Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika*. Beograd: Fabrika knjiga.
8. Höpken, Wolfgang (2006). „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj“. U: Sabrina P. Ramet, Davorka Matić (ur.), *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj-transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*: (zbornik radova). Zagreb: Alinea.
9. Hrvatić, Neven (2014), „Interkulturalno obrazovanje i europske vrijednosti“. U: Hrvatić Neven (ur.), *Interkulturalno obrazovanje i europske vrijednosti*. Zagreb – Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici; Odsjek za pedagogiju – Filozofski fakultet u Zagrebu.
10. Katunarić, Vjeran (2007), *Lica kulture*. Zagreb: AB Izdanja Antibarbarus.
11. Kymlicka, Will (2003), *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
12. Lyotard, Jean Francois (2009), *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*. Zagreb: Ibis grafika.
13. Parekh, Bikhu (2008), *Nova politika identiteta*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
14. Perotti, Antonio (1995), *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
15. Sekulić-Majurec, Ana (1996), „Interkulturalizam u obrazovanju kao metodologijski izazov“, *Društvena istraživanja*, god. 5, br. 5-6 (25-26), str. 875-894.
16. Semprini, Andrea (2004). *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.

17. Skoko, Božo; Benković, Vanesa (2009), „Znanstvena metoda fokus grupa-mogućnosti i načini primjene“. *Politička misao*, god. 46, br. 3, str. 217-236.
18. Spajčić-Vrkaš, Vedrana (2014), „Kulturne razlike, građanstvo i obrazovanje za interkulturalni dijalog“. U: Hrvatić, Neven (ur.), *Interkulturalno obrazovanje i europske vrijednosti*. Zagreb – Virovitica. Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici; Odsjek za pedagogiju – Filozofski fakultet u Zagrebu.
19. Škiljan, Dubravko (2002), *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
20. Tamir, Jael (2002), *Liberalni nacionalizam*. Beograd: Filip Višnjić.
21. Vujačić, Ilija (2010), „Politika identiteta, multikulturalizam i manjinska prava“, *Međunarodne studije*, god. 10, 3/4, str. 5-17.

Izvori

1. Izvješće: *Odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina u školskoj godini 2012./2013. i 2013./2014.* Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, srpanj, 2014.
2. *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 889*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.
3. *Popis stanovništva 2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.
4. *Popis stanovništva 2011.*, Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.
5. *Ustav RH*, Narodne novine, br. 76, Zagreb, 2010.
6. *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, Zagreb, 2002.
7. *Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*. Zagreb, 2000.
8. *Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina*. Zagreb, 2000.

The Primary Education of National Minorities in the Bjelovar-Bilogora County

Summary

The paper analyses the results of an empirical study (focal group) conducted in the city of Daruvar in the Bjelovar-Bilogora County. The objective of the study was to define the standpoints and opinions of the respondents regarding the primary education of national minorities at a number of levels (teachers, parents, politicians), and concerning several aspects of the educational and upbringing process. The focal points of the study were assimilation and national identity, their interrelation, and the perspectives of individual minority communities. In the Bjelovar-Bilogora County, alongside the Croats, the Czechs and the Serbs who prevail, there coexist relatively numerous national minorities, with their recent history differing from the history of majority nations. Whilst in the last three censuses (1991, 2001, 2011), the number of the Czechs has shown a gradual yet gentle decrease as a consequence of war conflicts and the

downfall of the former state, the Serbian national minority has suffered rapid decrease by approximately three times. As concerns other national minorities in the County, the Hungarians and the Albanians remain relatively better represented, though much less than the Serbs and the Czechs. In this County, pupils in primary education belonging to national minorities are the Czechs, the Albanians, the Hungarians and the Serbs. Out of the studied national minorities in the County, the Czechs are the best organized one thanks to several factors – e.g. their numerousness, traditional organization skills, and successful integration into the Croatian society. Every national minority included in the study has, according to their individual reasons, difficulties in the preservation and transfer of national identity; this becomes particularly evident in the younger population. Hence education in general, and the primary one in particular, presents one of the most important factors in preserving specific national features, as well as it is a dam to assimilation.

Keywords: assimilation; Bjelovar-Bilogora County; ethnic/national minorities; focal group; national identity; primary education.

Dr. sc. Dragutin Babić
Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3, HR-10000 Zagreb
dragutin.babic@imin.hr